



Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Cilt 2, Sayı 2 (Haziran 2005)

Mak. #26, ss. 82-91

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

V. V. Vel'yaminov-Zernov'un Rusya Müslümanları Tarihinin İncelenmesine Katkısı

Firdevs Kalimullina

Tataristan Bilimler Akademisi, Tatar Ansiklopedisi Enstitüsü

ÖZET

Rus şarkiyatçı Vladimir Vladimiroviç Vel'yaminov-Zernov (1830-1904) Rus Şarkiyatçılık tarihinde kayda değer bir iz bırakmıştır. 1860'lı yıllarda St. Petersburg Akademisi'nde ve Rus Arkeoloji Cemiyeti'nde şarkiyat bilimlerinin örgütleyen bir şahsiyetti. 1858'de St. Petersburg Akademisi'ne seçilen ilk Rus şarkiyatçı olan bilgin, 1878 yılına kadar Akademi'nin tarih-dil kısmında çalışmış, 1890'da ise fahri üyesi seçilmiştir. 1859-1862 arasında V. V. Vel'yaminov-Zernov Akademi'nin Doğu Kısmı'nın, 1861-1872 arasında ise Rus Arkeoloji Cemiyeti'nin sekreterliğini yapmıştır. Vel'yaminov-Zernov, dil, tarih, epigrafi ve arkeoloji alanlarında eserler vermiştir, İdil-Bulgar Kağanluğu, Orta Asya hanlıkları tarihi ve özellikle Altın Orda ve varisleri hanlıklarının tarihine yönelik incelemeleri, öncü bir değer taşımaktadır. Ünlü Kasım Hanlığı eseri, Rusya'nın Altın Orda'nın yıkılmasından sonra kurulan Türk hanlıkları ile olduğu kadar İslam devletleri ile ilişkilerini ele almış, ve Kasım Hanlığı merkezinde Rusya'nın yayılma siyasetini de konu yapmıştır. Eserde özellikle Rus misyonerliği ve Ortodoks kilisesinin 17. yüzyılda Rus olmayan halklara izlediği misyoner faaliyetler de incelenmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Vladimir Vladimiroviç Vel'yaminov-Zernov, şarkiyat araştırmaları, Rus şarkiyatçılığı, Rusya Müslümanları, misyonerlik faaliyetleri, Rus emperyal siyaseti

ABSTRACT

Vladimir Vladimirovich Vel'yaminov-Zernov (1830-1904) has given a lot of works hereditarily in history of Russian Orientalism. In years of 1860 he organized Orientalistic Sciences in St Petersburg Academy and in Russian Archaeology Society. In 1858, he

was first Russian Orientalist who had been selected in St Petersburg Academy. He worked in history and language department of Academy until 1878. In 1890 he was selected an honorary member. From 1859 to 1862 he worked in Orientalistic Department of Academy and from 1861 to 1872 in Russian Archaeology Society as a secretary. Vel'yaminov-Zernov studied on language, history, epigraphy and archaeology. Especially his valuable researches on Idil-Bulgar Khanate, history of Central Asia Sovereignities and history of Altın Orda Sovereignty are most important. In his well-known study Kasımov Sovereignty, he explained relations between Russia and Islamic states as much as between Russia and Turk Sovereignities that has been established after Altın Orda has collapsed. Russian imperial policy on Kasım Sovereignty has been explained in his study also. Especially Russian missionary and missionary activities of Orthodox church about non-Russian nationalities in 17th century has been explained in this book.

KEY WORDS

Vladimir Vladimirovich Vel'yaminov-Zernov, Orientalistic studies, Russian Orientalism, Russian Muslims, Missionary activities, Russian imperial policy

St. Petersburglü bilgin Vladimir Vladimiroviç Vel'yaminov-Zernov (1830-1904) Rus Şarkiyatçılık tarihinde kayda değer bir iz bırakmıştır. 1860'lı yıllarda St. Petersburg Akademisi'nde ve Rus Arkeoloji Cemiyeti'nde şarkiyat bilimlerini örgütleyen bir şahsiyetti. 1858'de St. Petersburg Akademisi'ne seçilen ilk Rus şarkiyatçı olan bilgin, 1878 yılına kadar Akademi'nin tarih-dil kısmında çalışmış, 1890'da ise fahır üyesi seçilmiştir. 1859-1862 arasında V. V. Vel'yaminov-Zernov Doğu Kısmı'nın, 1861-1872 arasında ise Rus Arkeoloji Cemiyeti'nin sekreterliğini yapmıştır.

Vel'yaminov-Zernovların soyunun, İvan Kalita'nın hizmetine 1330 yılında giren ve vaftizlenen Altın Orda beyi Çet'e dayandığı iddia edilmektedir. Bu iddia takip edilirse, Godunovlar, Saburovlarla beraber onun da soyu Türk kökenlidir (Zagoskin 1875: 194; Baskakov 1979: 57-89).

Bilgin Vel'yaminov-Zernov'un esas eğilimi Rusya'nın Doğu halklarının tarihi üzerine olmuştur. Çağdaşlarından Rusya'nın Rus olmayan halklarıyla olan ilişkilerde nezaketiyle ayrı bir yerdedir. Dönemin diğer bilginlerinin eserlerinde "Tutarsız Tatarlar" "Doğu'nun yalancı ve ödleğ halkı" ve benzeri deyişlere sıkça olmasa da tesadüf edilirdi. V.V. Vel'yaminov-Zernov kendi çalışmalarında nesnel değerlendirenken, bu cins vulgar kullanımlara itibar etmemiştir. Faaliyetinin ilk döneminde (1850'li yıllar) Orenburg bölgesinde görevli olduğu sırada, Orta Asya hanlıklarının tarihi üzerine çalışmıştır. Bu hanlıklarla ticaretin Rusya için çok kârlı olduğunu bu noktada ifade etmekten de geri durmamıştır (Vel'yaminov-Zernov 1856:2; Vel'yaminov-Zernov 1853-1855: 206 (T. 1) , 64 (T. 2)).

Orenburg'da iken bilgin, Ural'daki İslâmî tarihî eserleri de inceleyecektir. 1859'da "Başkurdistan'da Arapça-Tatarca Abide" ("Pamyat'nik s arabo-tatarskoyu nadpis'yu

v Başkiriî”) adıyla bir makalesi yayınlanmıştır. Ufa şehrinden çok da uzak olmayan bir yerde bulunan 14. yüzyıldaki sufi Hüseyin Bek’e ait bu mezar taşını tasvir etmiştir. Orenburg sahasında görevli iken eline, Yumatov isminde birinin eski Kirilde yeniden kaleme aldığı mezar taşının metninden bir parçası düşmüştür. Vel’yaminov-Zernov metnin bu sefer kendisi transkripsiyonunu yapmıştır. Mezar taşının bulunduğu mekânı ve dış görünümünün tasvirini yapmış ve mezar taşının yakınında, taşın tarihinden daha geç bir zamana tarihlenen bir Müslüman mezarlığının olduğuna dikkati çekmiştir. Hüseyin Bek’in mezarı 1911’de yenilenmiş (Obidenov 1986: 80), muhtemelen ilk hâlinin özelliklerini kaybetmiştir. Bu hadiseden hareketle dahi Vel’yaminov-Zernov’un çalışmasının değeri anlaşılabilir.

Yazar, bu epigrafik abidenin varlığını, tarihen İdil Bulgarlarının mekânı içinde olduğunu açıklarken, Başkurlara İslâmiyet’in İdil Bulgarları vasıtasıyla yayıldığını öne sürmüştür. Bilgin bu görüşe 18. yüzyıla tarihlenen Şerafeddin bin Husameddin Bulgarî’nin *Risale-yi Tarih-i Bulgarî* metnine dayanarak ulaşmıştır. Vladimir Vladimiroviç, 1853’de İ. N. Berezin tarafından neşredilen bu kaynaktaki pek çok İslâm sufsinin isminin Berezin tarafından ihmal edildiğini dikkate sunmuştur. Vel’yaminov-Zernov’un fikrine göre her ayrıntı İdil-Ural’da İslâmiyet’in yayılma tarihi için önemlidir. Vel’yaminov-Zernov bu kaynağın elindeki listeye bağlı olarak yeniden tercümesini yapmıştır. Bu incelemesinde yazar, “Risale..”nin Bulgar kentinin bir merkez olarak tasvirine, İslâmiyet’in buradan Ufa’ya ve başka yerlere yayıldığına dair olan büyük bir kısmını tercüme etmiştir. Kaynakta Bulgar’a Türkistan, Taşkent ve Semerkand’dan âlimlerin geldiğini, pek çok İslâm savaşçısının mezarının İdil ve Ural boyunun kuzeyinde geniş bir alana yayıldığı kaydedilmektedir (Obidenov 1986: 80).

Yazar aynı zamanda, daha geç tarihli eserlerde de bu geleneğin Orenburg sahasında Kırgız-Kazak bozkırlarından mezar yapılarındaki devamlılığına, Kuzey Kazakistan’da İslâmiyet’in yayılmasında Bulgar tesirine dikkati çekmiştir. İlgili makalesinde Vel’yaminov-Zernov, Kırgız bozkırlarında, Sır-ı Derya kıyılarındaki mezar taşlarını ayrıntılı olarak tasvir etmiştir. Kırgız bozkırlarının içlerinde bulunan sekiz taş mezarın Hüseyin Bek’in kitabesini hatırlattığını belirtmektedir. İçlerinden birinin Hüseyin Bek’in mezarına daha fazla benzediğini ve Kırgızların burayı meşit olarak adlandırdıklarını da eklemektedir. Öyle ki eski taş yapıları, Kırgızların “astana” olarak adlandırdığı ve Hüseyin Bek’in mezarının da bu adı taşıdığını da ifade etmektedir.

Yazar bu abidevî mezar taşlarının, halk tarafından muteber evliyalara hürmeten dikildiğini vurgularken, Başkurt bozkırlarında Müslümanlar Hüseyin Bek’e hürmet ettilerse, Sır-ı Derya’da da Korkut Ata’nın mezarı esaslı bir itibara sahiptir. Vladimir Vladimiroviç, bu kitâbelerin geniş bir tasvirini yapmış ve Kırgızların bu şahsa dair söylencesini kaydetmiştir.

Kırgız bozkırlarındaki abidelerle benzer İslâmî abidelerin varlığına dair V. V. Vel'yaminov-Zernov, Orta Doğu'da bugünkü Afganistan'da da tespitler yapmıştır. 1867'de ünlü şarkıyatçı V. V. Grigor'yev'in (1816-1881) "Rusya'nın bi'l-vasıta münasebette olduğu Asya memleketleri Kabulistan ve Kafiristan'ın coğrafyası" ("Geografiya stran Azii, nahodyaşıchsya v neposredstvennih snoşeniyah s Rossiyeyu. Kabulistan i Kafiristan", 1867) isimli çalışmasına bir değerlendirme yazısı kaleme almıştır. V. V. Grigor'yev bu eserinde Alman bilgin C. Ritter'in *Die Erdkunde von Asien* (1837) çalışmasını tercüme etmiş, son 30 yılda Kabulistan ve Kafiristan hakkında yapılmış coğrafya ve tarih incelemelerini dikkate alarak yeni bilgilerle tamamlamıştı. Vladimir Vladimiroviç, V. V. Grigor'yev'in bu eserini de ehliyetle değerlendirmiştir. Vel'yaminov-Zernov bu değerlendirme makalesinde, V.V. Grigor'yev tarafından ifade edilen birkaç tartışmalı konu üzerinde kendi versiyonunu öne sürmüştür.

V. V. Grigor'yev, Müslüman kurganlarının esasen Budistlere ait olduğunu, Müslüman fatihlerin bu kurganları Müslümana çevirerek kendilerine uydurdukları görüşünü ileri sürmüştür. Vel'yaminov-Zernov bu kurganların daha geç bir zamana tarihlenerek en başından itibaren Müslüman mezarları olduğuna dikkati çekmiştir. Kendi varsayımının ispatı için ise, Sır-ı Derya'daki eserlerle bu eserlerin yapım geleneğindeki benzerliğini göstermiştir. Nitekim bu mezarların devasa ölçülerine bakılırsa, boyuna 4 metrenin çok üstündedir. Diğer taraftan Vel'yaminov-Zernov, mezar taşlarında daha geç tarihli İslâmî tesiri onların bu devasa boyutuyla ilişkilendirmiştir. Bu Sır-ı Derya'daki Korkut Ata hakkındaki söylence de zikredilmektedir (Vel'yaminov-Zernov 1859: 280).

1862'de, Şerifeddin'in Farsça eseri *Şerif-nâme*'yi neşretmiştir. Akademi Başkanı A. D. Bludov 1860'da, Halk Maarif Nezareti nezdinde Vladimir Vladimiroviç'in yurt dışına ilmî mesaiyle görevlendirilmesini sağlamıştır. Şerif-nâme'nin çeşitli kısımları Paris Millî Kütüphanesi ve Londra British Museum'dadır. Nezaret, Vel'yaminov-Zernov'un 1860 baharından Eylül ayna kadar Fransa ve İngiltere'ye görevlendirilmesine müsaade vermiştir (RGIA= *Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv*, f. 733, op. 13, d. 236, l. 1-4). Bu eser, kendi çapında tek olmakla Akademi'de dikkate değer bulunmuştur (ARAN= *Arhiv Rossiyskiy Akademi Nauk*), St. Peterburskoe otdelenie, f. 24 (Veselovskiy K. S), op. 1, ed.hr. 122, l. 4).

Bu yayın yurt dışında da yankısını bulmuştur. Özellikle Müslüman devletler çalışmayı ilgi ile karşılamışlardır. 1868'de yurt dışında görevli iken Vel'yaminov-Zernov eserini Türk Sultanına hediye etmiştir. Türk Devleti eserin değerini göz önünde bulundurmakla Vel'yaminov-Zernov'u 3. derece Mecidiye Nişanıyla ve yine eserin neşrinden bir yıl sonra da İran şahı tarafından da yazar 2. derece Aslan ve Güneş nişanıyla taltif edilmiştir (RGIA, f. 733, op. 121, d.323, l 7). Çalışmasının seyrinde Vel'yaminov-Zernov metnin tercümesini ve mekne ekler yazmayı planlamıştır, fakat bu çalışma yayınlanmamıştır (Veselovskiy 1904: 412). Vel'yaminov-

Zernov, Şerif-nâme metninin Fransızca versiyonun neşrinde de yer almıştır. St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin muhabir üyesi F. B. Şarmua eserin kendisi tarafından yapılan tercümesini Akademi'ye takdim etmiş, Vel'yaminov-Zernov çalışmanın basılmasını ciddi bir değerlendirme kaleme alarak teklif etmiş, basımı da onun tarafından takip edilmiştir (*Zapiski İmperatorskoy Akademi Nauk* 1865, T. 4: 194). Her bir cilt iki kısım olmak üzere çalışma 2 cilt hâlinde neşredilmiştir. Vel'yaminov-Zernov 1868 ve 1870'de yayınlanan ilk cildinin birinci ve ikinci kısımlarının redaktörlüğünü yapmıştır.

1860'lı yıllarda şarkiyatçı yanı başındaki Kasimov Hanlığının (1440-1468) tarihiyle meşgul oldu. 1863-1887 arasında 4 kısım olarak devasa eseri *Issledovanie o kasimovskih tsaryah i tsareviçah* (*Kasimov Hanları ve Şehzadeleri Hakkında Tetkik*) neşredildi. Belirtmek lâzımdır ki bilginin bu eseri yalnızca Kasimov Hanlığının tarihini değil, kendi türünde de Rusya'daki Türk halklarının bir ansiklopedisidir. İncelemede Altın Orda'nın yıkılmasının ardından ortaya çıkan bütün Tatar hanlıklarının tarihine temas edilmektedir. Burada Tatarların etnokültürel tarihi dışında, aynı zamanda Kırgız-Kazakların (bugünkü Kazakların), Kalmıkların ve diğer halkların hayatı ve âdetleri de anlatılmaktadır. Rusya'nın Tatar hanlıklarıyla ve diğer İslâm devletleriyle diplomatik ilişkileri de yazarın bu incelemesinin bir boyutunu oluşturmaktadır. Eserin asıl değeri Rus şarkiyatçılığına inceleme yöntemi getirmiş olmasıdır. İlk bakışta pek de ortak tarafı olmayan ve tek bir iğneyle birbirine başarıyla dokunamaz gözükken türlü malzeme bilginin elinde incelikle kendi yönünü bulmuştur. Bu zincirin ana halkasını Kasimov Hanlığı oluşturmakta ve Hanlığın tarihi dönemin diğer devlet yapılarıyla karşılıklı ilişkisini vermektedir. O vakte kadar Kasimov Hanlığını ya da diğer Tatar hanlıklarını inceleyenler olduysa bile, temelde bu incelemeler ayrı ayrı meseleleri ele almakta, dış faktörleri saf dışı bırakmaktaydı; Vladimir Vladimiroviç, araştırmasını birbirini sebep-sonuç olarak doğuran konuları bir bütün içinde kendi ana konusuyla ilişkilendirerek yapmıştır.

Diğer taraftan incelemenin kaynak temeli de dikkate değerdir. Bilgin kütlevî kaynakları kullanmakla kalmayıp sistemleştirmiştir aynı zamanda. Vel'yaminov-Zernov, Rus letopisleri dışında epigrafik malzemeyi, Türk-Tatar vakayinâmelerini, çeşitli kitapları, tapu defterlerini, yabancı yazarların menkıbelerini, yarlıkları, özel mektupları da kullanmıştır. İlk defa bazı nadir muhafaza edilmiş kaynakları- Tatar dilindeki resmî yazışmaları, Kasimov sakini Galikey-atalık'ın ruhanî vasiyetini (17. yy.), Kasimovlu Kişbike-bikaç'ın ruhanî vasiyetinin listesini (17.yy.) ortaya çıkararak ilmnî kullanıma sunmuştur.

Bu kaynakların yanı sıra Vel'yaminov-Zernov, çalışmasında Kazan'da 1840'larda İ.N. Berezin tarafından neşredilen "Şark tarihçileri/vak'anüvis Kütüphanesi'nin" serilerinden (Biblioteka vostoçnuh istorikov) istifade etmiştir. Bu seriden şarkiyatçı Şeybanînâme'yi (16. yy.) *Kadır-Ali Bek'in vakayinâme külliyyatını* (1602) yeniden analiz

etmiştir. Vel'yaminov-Zernov, "Vakayinâme külliyyatının" malzemesi hakkında ilk ilmî incelemeyi yaparak, ayrı ayrı malzemenin kayda değer olmayan taraflarını olduğu kadar değer kısımlarını dikkate sunmuştur (Osmanov 1972: 33). Muhammed Rıza'nın *Assab as-Seyyar* (18. yy.) (Vel'yaminov-Zernov, 1863: 110-111, 266, 336; Vel'yaminov-Zernov, 1864: 412.), Muhammed Haydar'ın *Tarih-i Raşidî* (1541-1547) eserlerinin önemli parçalarının tercümesini yaparak analiz etmiştir. Bu kaynaklarda Türk-Tatar hanlıkları hakkında malûmat olduğu gibi, meşhur tarihî şahsiyetlerin şecereleri de vardır. V.V. Vel'yaminov-Zernov, Tarih-i Raşidî'nin bilgilerini, Muhammed Haydar'ın kuzeni Babür'ün *Baburnâme'si* ile karşılaştırmıştır (Vel'yaminov-Zernov 1864: 131-135). Yine bilgin tarafından, Hafız Tanuş'ın *Abdullahnâme'si* (17. yy. başı), Ebu'l Gazi'nin *Şecere-yi Türkî'sini* (17. yy.), Muhammed Sadık Kaşgarî'nin *Tezkire-yi Hâcegân'ınını* (1768-1769) ilmî dikkate sunulmuştur; Kaşgarî'nin metni Bilimler Akademisi Asya Müzesi'nde bulunan *Tarih-i Raşidî'yi* Kaşgarî diline çevirdiğine (Vel'yaminov-Zernov 1864: 138) ve Hafız Tanuş'ın kendi eserinde de Tarih-i Raşidî'den istifade ettiğine işaret etmiştir.

Ana malzemeyi Kasimov şehrindeki Eski Mezarlıktaki mezar kitabesi oluşturmaktadır. Ebu'l-Gazi Bahadır'ın kardeşi Hive hanı Afgan'ın tekkesi, 1555'te inşa edilen Kasimov ve Kazan Hanı Şah Ali'nin tekkesi, Fatima Sultan'ın kabri, Seyit soyundan ve en eski Tatar soylularından Şakul ve Maksutların kabirleri ki 19. yy'a kadar Kasimov'da yaşamaktaydılar. Bilgin bu kabirleri incelemiş, planlarını çıkarmış, mezar kitabelerinin metinlerini eserine koymuş ve Rusçaya tercüme etmiştir. Bilgin pek çok Türk kökenli kelimenin etimolojisini, bunlara yaptığı doğru açıklamalarla ortaya koymuştur. Belirtmek gerekir ki Vel'yaminov-Zernov'un Türk dillerinin çoğunu bilmesi onun incelemelerinin değerini de yükseltmiştir.

Şarkiyatçının ilmî faaliyetinde gözlemlenen verimli bir hadise de kayda değerdir. Bu dönemde, meşhur Kasimov Hanlığı üzerine ünlü monografisini hazırlarken, Tatar bilgin ve aydınlarıyla işbirliği içinde olmuştur. Epigrafik kaynaklar üzerinde çalışırken ona St. Petersburg Üniversitesinde öğretmen olan Hüseyin Feyizhanî (1828-1866) yardım etmiştir. Onun vasıtasıyla Kazan'da yaşayan bir başka meşhur Tatar tarihçi Şihabeddin Mercanî'yle (1818-1889) bir temas ayarlamıştır. Rus şarkiyatçı, Tatar tarihçilerinin profesyonel duruşlarına son derece değer vermekle, Mercanî'nin Kazan sahasının tarihî abidelerine dair mektup yazılarını ve Feyizhanî'nin Kasimov eserleri üzerine menkıbevî yazılarını eserine de almıştır. Bilginlerin aralarındaki ilişki incelenirse, birbirlerine karşılıksız yardım ettikleri, karşılıklı hürmetkâr oldukları anlaşılmaktadır. Bu cins bir dayanışma ilmî faaliyetlerin seyrinde de bir yeniliktir.

Bilgin söz konusu bu yöndeki faaliyetini 10 yıldan fazla (1860-1872) sürdürmüştür, çalışma yeni malzemelerle devamlı kendini yenilemiştir. Fakat bilindiği gibi, eserin dördüncü kısmı, kısaltılmış hâlde neşredilmiş, kullanılan kaynaklar ve literatür, neşredilmemiş şarkiyat malzemesinin metinlerle beraber ilâvesi

eserde yer almamıştır. Bunun sebebi bir taraftan Vel'yaminov-Zernov'un uzun yıllar sürecek olan beklenmeyen hastalığına bağlanmakta, diğer taraftan da, eserini neşreden Rus Arkeoloji Cemiyeti'ndeki bazı ihtilâflı durumlardır. Ne yazık ki elyazmanın akıbeti bize malûm değildir.

Kasimov Hanlığı'nın tarihini ele alırken Vel'yaminov-Zernov, Altın Orda hanlıklarının tarihi meselesinde pek çok şeyin henüz incelenmediğinin ve kayda değer miktardaki kaynakların da yabancı ülke arşivlerinde muhafaza edildiğinin altını çizmiştir. Kasimov ve Kazan Hanlığı'nın tarihinden sonra Kırım Hanlığı'nın tarihiyle meşgul olmuştur. 1872'de Bilimler Akademisi Başkanı F. V. Litka'ya şöyle yazmıştır: "Dikkatimi Kırım yarımadasına teksif etmekteyim, burada hiçbir zaman esaslı bir hanlık kurulmamıştır. Kalan çalışmalarımı bitirdikten sonra, Kırım'ın eski tarihini yeni çalışmamın konusu yapacağım. Şimdiden pek çok malzeme ve kaynak toplanmıştır." Bu ilgi onu Kırım ve onunla ilişkili olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerine zengin malzemenin bulunduğu İtalya'ya çekmiştir (ARAN, St. Petersburgskoe Otdelenie, f. 2, op. 1-1872, d. 9, l. 1-11). Bu mesele üzerine bilginin kayda değer pek çok malzemeyi topladığı bilinmektedir. Ne yazık ki St. Petersburg Bilimler Akademisi'nin, bu dönemde Akademi işlerinin seyrine ve yanı sıra St. Petersburg'daki ilmî cemiyetlere hâkim olan isteksizlik ve gevşeklik onun bu inceleme faaliyetine karşı da ilgisizliğin sebebi olsa gerektir. Neticede Vel'yaminov-Zernov'un Kırım Hanlığı tarihi üzerine eseri neşredilmemiştir. Eserin elyazmasının akıbeti şu an bile bilinmemektedir.

Kırım Hanlığı tarihi üzerine kısım kısım bilgileri, Vel'yaminov-Zernov, diğer Altın Orda sonrası hanlıklarının tarihinin türlü cepheleriyle beraber "İssledovanie..." (Tetkik'te...) eserinde yayınlanmıştır. Eserde bilgin şarkıyatçı Türk-Tatar tarihine dair pek çok kayda değer meseleyi açığa çıkarmıştır, bunlar yüzlerce sayfa tutabilir. Burada yalnızca biri üzerinde değerlendirme ile yetinilmiştir.

Vel'yaminov-Zernov, eserinde önemli bir mesele olarak gördüğü 17. yüzyılda Ryazan sahasının Hristiyanlaştırılması sürecine ayrı bir yer vermiştir. "Kasimov'daki Hristiyan olmayanları ve bunun yanı sıra bölgenin Hristiyanlığa çekilmesi Vasiliy (Seyid-Burhan, 1627-1679) zamanında Rus idaresinin en önemli işi olmuştur" şeklinde konuya dikkati çeken âlim (Vel'yaminov- Zernov 1866: 425), Rus propagandasının öne çıktığını ve Arslan (1614-1627) ve Vasiliy zamanında her gün Ortodoksluğun tepeden desteklendiğini belirtmiştir. Başlarda geçişler kayda değer olmayıp sakin gelişse de, Vasiliy'le beraber "inoveretslerle" Ortodoksluk arasında açık mücadele başlamıştır. Rus idaresinin aceleyle Tatarların vaftizlenmesi için, özellikle putperest Mordvaların vaftizi için tedbirler aldığını kaydeden Vel'yaminov-Zernov, Kasimov Hanlığı'nın Rusya ile birleşmesinin ilk adımını Hristiyanlaştırma olduğuna dikkati çekmiştir.

Ryazan bölgesinin Hristiyanlaştırılması olayını ayrıntılı olarak inceleyen Vel'yaminov-Zernov şu neticeye ulaşmıştır: Misyoner siyasetinin Şantsk ve Yelatomsk ve sair kazalarda uygulanması kaba şiddete dayansa da, Kasımov şehrinde Rus idaresi temkinli ve incelikle hareket etmiştir.

Kasımov'da misyoner siyaseti kiliselerin desteğiyle yürütülmüş, bunun için de 17. yüzyılın başından itibaren pek çok sayıda kilise, ibadethane, manastır inşa edilmiş, vaftiz olanlara önemli imtiyazlar verilmiş, vaftizli olmayan akrabaların mülkleri müsadere edilerek vaftizlilere devredilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu tedbir gayrı-Rus nüfusla meskûn Rusya'nın geri kalan bölgelerinde de uygulanmıştır. Rus idaresi tarafından vaftiz olmayan Tatarların ve diğer halkların haklarını çiğneyen pek çok ukazlar çıkarılmıştır; örnek olarak 21 Mayıs 1680 tarihli Çar Feodor Alekseyeviç ukazıyla vaftizlilere imtiyazların Romanov mirzaları tarafından verilmesini içerir (Nogmanov 2002: 196). Bu eğilimin üzerinde bilgin durmamış, Kasımov'da esas siyasetin Kasımov yöneticilerinin Hristiyanlaştırılması olduğunu vurgulamıştır.

17. yüzyıla tarihli Ryazan sahasına ait resmî kararname ve vesikaları analiz ederken yazar, nüfusun Hristiyanlaştırılmasının seyrini de tasvir etmiştir. Kasımov'da bu sürecin nasıl kararlılıkla ve barış yoluyla seyrettiyse, yakın yerleşim alanlarında ise o kadar şiddetli ve kanlı seyrettiğini göstermiş, özellikle putperest unsurların buna karşı geldiğini belirtmiştir. Bilgin Rus idaresinin bu cibrî Hristiyanlaştırma siyasetini tasvip etmemiştir (Vel'yaminov-Zernov 1866: 421, 426). Yine acıma hissiyle 1533-1535 olaylarını; Şah Ali'nin yakınlarının zorla vaftiz edildiklerini, hunharca idam edildiklerini, Şah Ali'nin kendisinin dahi sürgün edildiğini kaydetmiştir. 1656-1657'de Şatsk kazası olaylarında Ryazan başpiskoposu Misail'in faaliyetlerini yüceltmıştır. Bu bölgedeki Mordva ve Tatarların zorla Hristiyanlaştırma karşısında isyan ederek, Misail'i 1657 Şubatında öldürdüklerini ve bir yılın sonunda hemen hemen tüm bölge nüfusunun acımasızca cezalandırılıp vaftiz edildiklerini yazmıştır.

Bölgenin türlü noktalarının Hristiyanlaştırılması sürecinde tedavüle sokulan tedbirlerin gayrimütecanis oluşu, Kasımov'un Rus devletinin geri kalan şehirleriyle döneminde hukuken eşitliğine rağmen, kendi sahası içinde idarî olarak farklı olduğunu göstermektedir. Rus idaresi Kasımov hanlığı vasıtasıyla, komşu vilâyetlerin kazalarının nüfusu üzerinde değil, asıl bu sahadaki Rus olmayan nüfus üzerinde tesirli olabilmiştir. Öyle ki bu davanın gelecekteki başarıları Hanın vaftiziyle, zor kullanmadan garantilenmiştir. V.V. Vel'yaminov-Zernov, Vasiliy'in sahanın imhasını hazırladığı için taltif edildiğine dikkati çekmiştir. Kasımov Hanlığının neden 17. yüzyılın sonuna kadar muhafaza edildiği meselesi üzerinde zihnini meşgul eden âlime göre, bunun Ryazan bölgesinin Müslüman nüfusuna karşı izlenen Hristiyanlaştırma siyasetiyle ilişkili olabileceğini öne sürmüştür.

Tüm hayatını Rusya'daki Müslüman halkların tarihinin incelenmesine vakfeden Vel'yaminov-Zernov'u çağdaşlarından nesnelliği ve vicdanı ile ayırdığını tekrar son

söz olarak vurgulamak gerektir. Şarkiyatçı bu devasa eserini hazırlarken Tatar aydınlarıyla ilişkilerini korumuştur. Rus şarkiyatçılığında önemi aşikârdır. Vel'yaminov-Zernov'un çok yönlü incelemeleri, günümüz bilimsel keşifleriyle karşılaştırılarak daha incelikte analizi talep etmektedir.

Kaynaklar

- ARAN (= Arhiv Rossiyskiy Akademi Nauk), St. Petersburgskoe Otdelenie, f. 2, op. 1-1872, d. 9, l. 1-11.
- ARAN (=Arhiv Rossiyskiy Akademi Nauk, St.Peterburskoe Otdelenie, f. 24 (Veselovskiy K. S), op. 1, ed.hr. 122, l. 4.
- BASKAKOV, N. (1979) *Russkie familii tyurskogo proishojdeniya*. Moskova.
- GRİGOR'EV, V.V., (1867) Zemlevedenie K.Rittera. *Jurnal Narodnogo Prosvetşeniya*, Ç. 34, St.Petersburg, 615-635.
- NOGMANOV, A. (2002) *Tatari Srednogo Povoljya i Priural'ya v Rossiyskom zakonodatel'stve vtoroy polovini XVI-XVIII vv.*. Kazan.
- OBIDENNOV, M.F. (1986). *Tayna Ufinskiy holmov*. Ufa.
- OSMANOV, M. A. (1972) *Tatarskie İstoriçeskie İstoçniki XVII-XVIII vv.*. Kazan.
- RGIA (=Rossiyskiy Gosudarstvenny İstoriçeskiy Arhiv) , f.[ond] 733, op.[is] 13, d.[elo] 236, l. [ist] 1-4).
- RGIA(=Rossiyskiy Gosudarstvenny İstoriçeskiy Arhiv), f. 733, op. 121, d. 323, l. 7.
- VEL'YAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1853-1855) *İstoriçeskie izvestiya o kirgiz-kaysakah i snoşeniyah Rossii so Sredney Aziey so vremenem konçini Abul-hayr hana (1748-1765)*. T. 1-2, Ufa.
- VEL'YAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1863) *İssledovanie o Kasimovskih tsaryah i tsareviçah*. Ç.1, Ç.2, Ç.3. St. Petersburg (bkz. VEL'YAMİNOV-ZERNOV 1866).
- VEL'YAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1866) *İssledovanie o Kasimovskih tsaryah i tsareviçah*, Ç.1, Ç.2, Ç.3. St. Petersburg.
- VEL'YAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1856) *Svedeniya o kokandsom hantsve*. *Vestnik Russkogo Geografiçeskogo Obşçestva*, St.Petersburg, Ç. XVIII, Kn. 5, Otd. 2;
- VEL'YAMİNOV-ZERNOV, V. V. (1859) *Pamyatnik s arabo-tatarskogo nadpis'yu v Başkirii*. *Trudi Vostoçnogo otdeleniya İmperatorskogo Arheologiçeskogo Obşçestva*, Ç. 4, St.Petersburg.
- VESELOVSKİY, N. İ. (1904) *Vel'yaminov-Zernov, V. V Nekrolog*. *Jurnal Ministerstva Narodnogo Prosvetşeniya*, Ç. 2, St. Petersburg, 412.
- ZAGOSKİN, N. (1875) *Oçerki organizatsii i proishojedniya slujilogo sosloviya v do-Petrovskoy Rusi*. Kazan.
- Zapiski İmperatorskoy Akademi Nauk*, T. 4, St.Petersburg 1865.

Firdevs Kalimullina

Uzman, (Tataristan Bilimler Akademisi , Tatar Ansiklopedisi Enstitüsü.

Adres: Akademiya Nauk Respublika Tatarstana, İstitut Tatarskoy Entsiklopedii, 420015, g. Kazan, ul. Puşkina, d. 56, a/ya 190 . Tataristan - RF

Yazı bilgisi :

Alındığı tarih: 15 Nisan 2003

Düzeltilme için gönderildiği tarih: 30 Ekim 2003

Düzeltilmeden sonra kabul edildiği tarih: 15 Aralık 2003

E-yayın tarihi: 23 Haziran 2005

Çıktı sayfa sayısı: 10

Kaynak sayısı: 17